

KRÓNIKA

EGY ÍRÓ HAGYATÉKA

Az ötvenes évek elején a Híd többször közölte Reményi Józsefnek, a magyar származású clevelandi egyetemi tanárnak a verseit és műfordításait. A jugoszláviai magyar sajtóban azonban már a háború előtt ismert volt Reményi neve: a *Kalangyában* is gyakran jelentek meg írásai. Reményi professzor 1956-ban meghalt. Tanulmányait, melyekben a magyar irodalommal, magyar írókkal foglalkozik, most adták ki Amerikában, Molnár Ágost professzor szerkesztésében és előszavával (Joseph Reményi: *Hungarian Writers and Literature; Modern Novelists, Critics and Poets*; Rutgers University Press, 1964).

Reményi lelkes népszerűsítője volt a magyar irodalomnak az angol nyelvű világban. Rengeteg folyóiratban jelentek meg esszéi, kritikái, értekezései, ismertetései a magyar irodalomról, magyar írókról és könyveikről. Ő ébresztette fel — s tartotta ébren életében — a magyar irodalom iránti érdeklődést az Egyesült Államokban. „Aki az Egyesült Államokban magyar írók után érdeklődött, szükségszerűen és óhatatlanul Reményinél kötött ki” — írja az *Új látóhatárban* Borbándi Gyula, aki a könyvet ismerteti. Az ötvenes évek közepéig az amerikai olvasókat és közvéleményt nem érdekelte a magyar irodalom, s Reményinek nagyon nehéz volt elhelyeznie írásait a lapoknál, folyóiratoknál, ha magyar írókról, magyar könyvekről szóltak. Kitartó volt, s munkáját siker koronázta. Érdeme az is, hogy a magyar írókat és műveiket nem szűk, nemzeti, hanem általános, világirodalmi szempontból vizsgálta, a magyar alkotások világirodalmi előzményeivel s a kortárs világirodalommal kapcsolatban.

A jugoszláviai magyar irodalommal is foglalkozott Reményi. Nemcsak folyóirataink munkatársa volt, hanem több írónkkal levelezett, s ő ismertette amerikai folyóiratokban Ács Károly, Fehér Ferenc, Szirmai Károly és mások könyveit.

A FELÁLDOZOTT NEMZEDÉK TAGJA

Most volt ötven éve, hogy az első világháborúban el-esett Henri Alain-Fournier, az *Ismeretlen birtok* (Le Grand Meaulnes) című regény szerzője. A szomorú évforduló alkalmából a gyermekkor misztériumainak egyedülálló regényét és a regény varázserejét juttatja eszünkbe a *Figaro Littéraire* cikke.

A cikk írója, André Billy, barátja volt Alain-Fournier-nak. Többek között a következőket mondja a korán elhunyt francia íróról:

Tudtuk, hogy regényt ír a *Nouvelle Revue Française*-nek, újfajta regényt, talán már be is fejezte. Fel akarta újítani ezt a műfajt. Újra kellett születnie a kalandregénynek, s egyúttal költőinek, metafizikainak és érzelmesnek kellett lennie. Alain-Fournier lett volna az első, aki diadalra juttatja. Tudjuk, milyen volt a kalandregény sorsa a tizennégyes háború után, s milyen sikerei voltak Pierre Benoit regényeinek. Tizennégy előtt, a *Nouvelle Revue Française*-nél egész másról volt szó...

Néhány nappal a háború kitörése előtt találkoztunk utoljára. A légkör nehéz volt. Nem voltunk sokan. Ott látom magam Alain-Fournier és André du Fresnois között, amint kinézek a Montorgeuil utcai ház félemeletének ablakán. Du Fresnois-nak rossz előérzete volt. Fournier-nak szintén. A mi nemzedékünket feláldozták — ez volt a témájuk. És nem tévedtek.

Az *Ismeretlen birtok* fiatalos regény, benne van az ifjúság üdesége és ragyogása. Az érzelmek remekműve ez, s fel kell tennünk a kérdést, milyen lett volna szerzőjének irodalmi pályafutása, de a kérdésre lehetetlen felelni. Egy dolog biztos: az *Ismeretlen birtokot* nem lehet kétszer megírni. Ebben a regényben van valami sorsszerű, végzetes, s ez arra ítélte, hogy egyedülálló könyv legyen, mint amilyen a *Manon Lescaut*, a *Pál és Virginia* és az *Adolphe*. Arról is lehetne beszélni, milyen szerepe volt a könyv posztumusz dicsőségében Alain-Fournier halálának. Vajon azok a fiúk és lányok, akik megismerték az elveszett kastély varázsát, ugyanannyira a hatása alá kerültek volna-e, ha az író az élők között marad, ha ma hetvenéves volna, ha a francia akadémia tagjainak sorába tartozna, s vagy ötven mű állna mögötte, melyek emelnek tekintélyét? De ezek a kérdések csak egészen hiábavaló játéka a szellemnek, mert minden válasz lehetetlen, és mi ezt jól tudjuk, mint ahogy tudjuk, hogy nincs megfejtése sorsunk titkának sem.

EGYFAJTA BOHÓC

Saul Bellow, akit nálunk *The Adventures of Augie March* (Augie March kalandjai) című könyve révén ismernek, új regénnyel jelentkezett az őszi könyvpiacra. Művének címe: *Herzog* (ez a regény főszereplőjének a vezetékneve). A *Saturday Review* kritikusa, Granville Hicks ezeket írja Bellow új művéről:

A hős, Herzog, negyvenéves, az egyetem elvégzése után tanár volt; két tudományos, elismeréssel fogadott könyv szerzője. Egyszerre zsákutcába kerül az élete. Kétszer nősült, de egyik házassága sem sikerült — az első az

ő hibájából, a második elrontója pedig — miként maga Herzog véli — az asszony volt. Amikor a regényben megjelenik, mint Bellow regényhősei általában, erejének fogytán van. „A tavasz végén Herzog szükségét érezte, hogy magyarázkodjék, mentegetőzzék, igazolja magát, hogy áttekintse a dolgokat, hogy valamit jóvátegyen” — mondja a szerző. Leveleiben — melyeknek nagy részét sohasem küldte el — önelemzést végez, s ezt nagyon fontosnak tartja. A levelek egy ragyogó, jól felkészült, de bizonyos pillanatokban kissé zilált elme gondolatait tartalmazzák. Herzog ismeri azokat a válaszokat, amelyeket a nagy gondolkodók adtak az ember és a világmindenség kérdéseire, s tudja, hogy meg kell találnia a saját válaszait. A leveleknek nem lenne semmi értelmük, ha Bellow tolla alatt nem kelnének életre, nem válnának néha mélyekké, s nem hatnának mindig újdonságként. Átaluk pontosan tudjuk, mi történik Herzog lelkében.

A regény értékeiről Hicks ezeket írja:

A *Herzog* nem olvasmányos könyv; legalább olyan nehéz, mint Thomas Mann *Doktor Faustus*a, melyre egyébként egy kissé hasonlít is. Mégsem jelenti az olvasó kihívását — s ez nagyon jó. Ha az olvasó átadja magát ennek a könyvnek, izgalmas élményben lesz része, mert Bellow sikeresen dramatizálta hősének filozófiai kutatásait. Egyszer „Herzog mindennapi komédiájáról” beszél, habár Herzog, aki mint Bellow annyi hőse, egyfajta bohóc, rettenetesen komoly ember. Tele van ellentmondásokkal, s a szerző úgy lehel bele életet, hogy teljes összetettségében ábrázolja. Nyilvánvaló, hogy a regényhősnek sok azonos tulajdonsága és tapasztalata van a szerzővel, mégis az alkotás eredménye ő, sajátos tulajdonságokkal rendelkező egyéniség. Erről a regényről még sokáig beszélni fognak. A *Herzog* arról győz meg bennünket — mondja Hicks —, hogy Bellow a mai amerikai szépirodalom vezető egyénisége.

ELMÉNY ÉS INTERPRETÁCIÓ

Max Frischnek új könyve jelent meg a Suhrkamp kiadó gondozásában. Címe eléggé furcsa: *Mein Name sei Gantenbein*, azaz: Gantenbein legyen a nevem. Friedrich Dürrenmatt egy korai drámájához fűződik Frisch regénye, melyben egy vak herceg, aki nem tudja, hogy uralma a tönk szélére került, tragikomikus család áldozata. Frisch hőse csak tetteteli, hogy vak, s míg a világ eljártssa a vaknak vélt ember előtt a maga komédiáját, ő mindent lát, s összehasonlítja az ámitást a valósággal. A *Die Zeit* többek között a következőket írja Frisch művéről:

A könyvben állandóan ismétlődik egy téma, amely Frisch minden művében megjelenik; nem is annyira az egzisztencia egységének kérdése ez, nem az elfogadott egység kétségbevonása. Persze van rá ok, hogy elhiggyük: sok olvasó és kritikus a Gantenbein úrról szóló történetet úgy fogadta, mint Stiller történetének új változatát. Pedig nyilvánvalóan nem az, hisz Stiller esetében az író nem is annyira az vonzotta, hogy a szobrász megpróbál kitörni a stilleri egzisztenciából, mint az a mély ellentét, amely mindannyiunk életében megjelenik, amikor egy ese-

tet nem tudunk egyidejűleg átélni és magyarázni. Más az átélt pillanat, s más későbbi magyarázata önmagunkban.

Önmagunkban — és másokban, akik bennünket és létünket kívülről látják. Csak kívülről. Max Frisch állandóan e téma körül kering: hogyan látjuk önmagunkat, s hogyan látnak bennünket mások. Felismerte, hogy életünknek ez a két sajátossága szoros kapcsolatban áll a beszéddel és a nyelvvel. Más az átélt és más a később elmondott pillanat.

Ezt a felismerést, amely magában foglalja a Gantenbeinről szóló regény témájának lényegét, Frisch már 1927-ben megfogalmazta *Naplójában*, amely egyébként első irodalmi sikere volt, és mindinkább egész életműve magának látszik.

A TELEMACHOSTÓL AZ IRGALOMIG

Egy éve, hogy Simon István, a *Kortárs* akkor még csak kijelölt szerkesztője fölkinálta Németh Lászlónak, vezessen állandó rovatot a folyóiratban. Később, amikor Simon átvette a *Kortárs* szerkesztését, Németh László bejelentette (a februári számban közölt levelében): „... olvasóim szokják meg, hogy írásaimmal, kötetten kívül, elsősorban a *Kortársban* találkozhatnak. Mindazt, amit munkásságom kiegészítéseként írok, összegyűjtünk, a gondozásukra vállalkozók elsősorban te eléd (ti. Simon főszerkesztő elé) fogják odatenni.”

Úgy is lett. A folyóirat októberi számában közölni kezdte Németh László *Irgalom* című regényét. Maga az író, bevezetésképpen, elmondta a regény történetét:

Amikor Osvát Ernő 1925-ben a *Nyugat* novellapályázatán az ismeretlenségből kihalászott, ennek a regénynek novella-változata volt az első kézirat, melyet átadtam neki. Akkor még Telemachos volt a címe, s egy fiatalember a főhőse. Mostani alakját a harmincas évek elején, ha szabad így neveznem: görög korszakomban kapta meg; ekkor már *Irgalom* a neve, s mint a *Gyász* ikerdarabja, Kurátor Zsófi elektraí alakját kívánta egy anti-goneival ellensúlyozni. Az akkor elkészült 60—70 hasáb 44-ben az ostrom alatt tűnt el. 57-ben, amikor a sajkodi lábadozás alatt az *Égető Eszter* fogadtatása új regény írására bátorított, s olyan téma s életdarab felé nyúltam, amely kialakultsága s ismertsége miatt a legkönnyebbnek látszott, megint az *Irgalmat* vettem elő. Ekkorra megszűnt az a személyes ok is, amely miatt megírását újra s újra elhalasztottam. Életem zaklatottsága miatt azonban akkor is csak a regény első két fejezete s a harmadik fele készülhetett el. A derekát 62—63 telén írtam meg, amikor a közélettől végleg visszahúzódva, a Gandhi halála után, ennek a munkának a társaságában töltöttem a 30 fokos telet. Nyugati utunk miatt ekkor is adós maradtam mintegy 100—120 oldallal. Ennek a ki-sajtolásában az elmúlt tavaszon a vérezni kezdő hipertónia szerepelt műzsa gyanánt. Így az *Irgalom*, melyet a *Kortárs* most közölni kezd, egész írói pályámat átöleli, a fényrejutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig.

IRODALMUNK ÜNNEPE

Radomir Konstantinović belgrádi író hetedik könyve — ötödik regénye —, az *Ahasver ili traktat o pivskoj flaši* (Ahasvér, avagy értekezés egy sörösüvegről) nemrég jelent meg a Prosveta könyvkiadó Jugoszláv próza 1964-ben című sorozatában. Konstantinovićtól már megszoktuk, hogy egyik regénye különösebb, mint a másik, s minden műve újabb és újabb meglepetéseket tartogat.

Legújabb regényében, az *Ahasvérban* határozott lépést tett előre, megszabadult Beckett teológiájától, írja a *Politikában* Miloš Stambolić. Habár ezt a prózát homály és bizonyos fatalista pátosz borítja — állapítja meg a kritikus —, mégsem a passzív kétségbeesés könyve ez, mert Konstantinović együtt tud élni kétségbeesésével, amely újabb utazásokra serkenti. Ez a világ rettenetes, átkozottak vagyunk benne — mondja az író.

Radomir Konstantinović ragyogó éleselméjűséggel talál újabb tereket, intellektuális és erkölcsi bátorságot, hogy a szakadékok fölé hajoljon; értekezése így válik a mi nyelvünk és nemcsak a mi nyelvünk irodalmának ünnepevé, olyan ünneppé, amelyet nem ülhetnek meg mindannyian, melyet nem is kell mindenkinek megülnie — fejezi be kritikáját Radomir Konstantinović legújabb művéről Miloš Stambolić.

EGY POLITIKUS UTOLSÓ VERSE

Dag Hammarskjöld 1920-tól, azaz húszéves korától egészen tragikus haláláig naplót vezetett, amit Stockholmban *Vägmärken* (Útjelzők) címmel Bonnier ad ki. Élete vége felé leginkább verseket írt naplójába. Utolsó versét a müncheni *Rundschau* márciusi száma hozta (ami egyben a folyóirat utolsó száma is volt kilencvenévi megjelenés után). A vers a napló 1961. augusztus 24-ei keltezése alatt íródott:

Talán egy új föld ez
más valóságban
mint a mindennapi?
Vagy ott éltem
napokkal előbb?

Közönséges reggel szürke
virradattal ébredt
fényszórta utcán
felébredt
sötétkék éjszakától
a lombok felett
a holdvilágos mezőn
és a hegycsúcs homályában.

Más álmokra
emlékeztetett.
Eszembe juttatott
hasonló hegyvidéket:
kétszer voltam a hegy gerincén
legtávolabbi tavaknál laktam
és követtem a folyót
a forrásáig.

Egymást követték az évszakok
a virradat
az idő
az óra.
De hisz ez ugyanaz a föld.
És kezdem érteni a térképet
és a világot.

TÍZ VAGY TIZENÖT ÉV MÚLVA

Egész bibliai Dávidtól napjainkig minden generációt meglep egy pillanat, amikor megérzi, hogy ifjúsága elmúlásával megszűnik ígéret lenni önmaga vagy mások előtt. És a pillanat rendszerint patetikus nyilatkozatokat szül. A *Wort in der Zeit* májusi számában egy ilyenfajta verset közöl Jakob Lind, az *Ósi lelkek* szerzője. A vers a Számozott meditációkból való.

I

Tíz vagy tizenöt év múlva
feltételezve
hogy nem ér egy gyors halál
minden mögöttem lesz.
Tíz vagy tizenöt év múlva vagy még előbb
feltételezve hogy minden simán megy
ebből az üres, béna ifjúságból csak emlék marad.
Esték, ziháló éjjelekbe
torkollók
napok, mint színházakban a fény, lassan kialszanak
évszakok, mint vászonra vetített képek
csak színüket változtatják.
Tíz vagy tizenöt év múlva, feltételezve, hogy valamilyen
gyors halál nem vet véget az öregedésnek
minden másként lesz.
Amikor az idő már nem előttem, hanem mögöttem fekszik,
és nem lehet örökkévalósággal elcserélni,
amikor nem lesz kétséges, hogy egy reggel elállhat a
[lélegzet,
akkor kezdődik az igazi élet.
Tíz vagy tizenöt év múlva elmúlik az ifjúság és az utak
többé nem lesznek bonyolultak, a lehetőségek
egyetlenegyre zsugorodnak
a fáradtság elhagyja a végtagokat és a vágy
a szívet, tíz vagy tizenöt év múlva
feledésbe merül a születés előtti élet
és halál utánról a sejtés behavazva.

Ha negyvennel jönnénk a világra és hatvannal
halnánk meg, akkor nem lenne időnk
egy fáradt, elnyúlt ifjúság szárnycsapkodásainak
[figyelésére.

A feltalálóknak ki kellene találni valamit,
amivel megszüntetnék a gyerekkort.